

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

ШЫН

Шинчилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 29
(18149)

2012 чылдың
март 15,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

КӨДЭЭДЕ АНЫЯКТАРНЫ ДЕТКИИРИ-БИЛЕ...

«2013 чылга чедир көдээниң социал хөгжүлдери» федералдыг тускай сорулгалыг программаның боттанышкыны-биле чуртталга бажыңнарын ажылгалга кирир талазы-биле планны 55 хуу күүсеткенин Тыва Республиканың көдээ ажил-агый сайыды А. Саая Тыва Республиканың Чазаанга илеткээн.

Ук программаның киржикчирин — аныяк өг-бүлелер болгаш аныяк специалистер көдээ суурларда чаа бажыңнарын тудуп, ууржун амыдыралын хөгжүдүп турарын сайыт демдеглээн. Эрткен чылын ажылгалга кирген 14,7 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүнүң 65,5 хуузу аныяктар туткан. Аныяктардан аңгыда көдээ

черлерде чурттап чоруур чурттакчыларның чамдык кезин чурттаар черлерин экижидери-биле биче хемчээлдиг чээлилерден эгелээш тудуг материалдарын халас алыр чиигелдерни Тываның Чазаа доктааткан. Ындыг категорияда кирип турар 258 өг-бүлө 17,14 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн эрткен чылдарда киригени өөрүнчүг.

КИЧЭЭНГЕЙДЕ: ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛДАРЫ

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы В. Енданның башкарылыгы-биле часкы хову ажылдарында белеткелдин дугайында курап Көдээ ажил-агый болгаш аныяк яамызынга болуп эрткен. Оң ажылынга кожуннарның көдээ ажил-агый эргелелиниң акальниктери болгаш көдээ ажил-агыйның улуг бүдүрүлгелерин удуртукчулары киришкен.

Тыва Республиканың көдээ ажил-агый сайыдының оралакчызы Сергей Ондарның илеткээни-биле эрткен чылга деңнээрге, бо чылын тарылга шөлдеринин кичээлин 14 хуу улгаттырып, ону 19 муң га турганындан 29,6 муң га чедир деп планнаан. Оон 25,4 муң гага тараа болгаш мал ийге ажылгаар культураларны тарыт. Күзүн 20,2 муң тонна картофел, 33 муң тонна картофель, 4 муң тонна ногаа аймааның күдүн чер ажилдыглар алыр урлуг.

Часкы хову ажылының чарыгдарында деткимче кылдыр 48,8 муң рубль аңгылаттыңан. Оон 18,8 муң рубль республика бюджеттен үндүрер. Эрткен чылын часкы хову ажылдарында республика бюджетинден 5,1 млн.

рубльди чарыгдаан болза, ам деткимче улуг, ону чер ажилдыглар шынзыдар уjurлуг. А тараа культураларын тарып турар кол кожуннар — Таңдының (4050 гектар), Сүт-Хөлдүн (3 муң ажыг гектар) тараажыларынга улуг деткимче көрдүнгөн.

Бо чылын республиканың ажил-агыйларында часкы тарылганы чорударынга 2,5 муң тонна үрезин аймаа база 930 тонна кывар-чаар материалдар негетинип турар. Чер ажил-агыйның 27 бүдүрүлгелери 3,5 муң га шөлдерге 195 тонна минералдыг чемишчилдиги чажып, черниң беримчилиин чедип алыр сорулганы мурнунда салып алган. Тываның Көдээ ажил-агый яамызы тараа үрезиниң садып алырынга чарыгдаан чарыгдалдарның 96 хуузу, мал чемииниң культураларының 80 хуузу күрүне эгидип бээр. Оон кырынга немей дизельдиг кывар-чаар чүүлүн, минералдыг чемишчилдигин, үнүштерни камгалаарыга ажылгаар химиктиг бүдүмелдерин, шынарлыг үрезин садып алырынга, үерге удур хемчеглерни чорударында дээш субсидияны ажил-агыйларга аңгылаар. Чербинин

садын катап тургузар болгаш чаартыр талазы-биле ажилдарга 486 муң рубль көрдүнгени канчаардаа аажок улуг деткимче дээрзи билдингир.

— Мурнунда салдыг сорулгаларны чедип алырынга бүгү-ле байдалдарны тургускандыр. Ам эң кол чүүл — часкы хову ажилдарында амдан эгелеп шыңгыы белеткенип, чугула хемчеглерни кыска хуусаада доозар дээш ажилдаар уjurлуг. Муниципалдыг тургузулгаларның чагырга даргалары часкы хову ажилдарын чорударында тус черниң бюджетинден акша-хөреңгини база аңгылап, дузадан катсын. Ажил-агыйлар бар техниканы септел-селип, тарылга ажилында эргежок чугула материалдарны үе-шаанда эккеп ап, үрезини тарылгага белеткээри чугула — деп, оралакчы дарга В.Ендан база катап сагындырган.

Хуралдың түңнелинде мындыг хевирлиг хуралды бо чоокку хүннерде база катап эрттирер дугайында шиитпир хүлээп алдыгган.

Айлаң МОНГУШ.

Хүннүн медээлери

ААЗАТТЫНГАН АКША-ХӨРЕҢГИ — ТЫВАДА

РФ-тиң Чазааның Даргазы В.Путинниң сентябрь болгаш декабрь айларда Тывага болгулап турган чер шимчээшкенин уржуктарын чайладырынга аазаан акша-хөреңги Тывада чедип келген. ТР-ниң саң-хөө сайыдының оралакчызы Урана Даваа:

— 396 млн. 957,5 муң рубль агар санда кирип келген. ТР-ниң Чазааның айтышкынында 302,5 муң рубль шилчиттинген. Чер шимчээшкенинге когарааннарга бир удаа бээр дузага 14,8 млн. рубльди, озал-ондактан катап тургузарының соңгаарладып болбас хемчеглеринге 379,5 млн. рубльди аңгылаан. Тываның девискээринде күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының үрелгилээн оран-савазын катап септел-селиринге 2 млн. 655 муң рубльди үндүрер. Бо тускай сорулгага көрдүнгөн акша-хөреңги оон алыкчыларынга бо неделяда чедер.

Когаараан өг-бүлелерге чурттаар оран-сава садып алырынга күрүне сертификаттарын бээр дугайында ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Караолдун дилээн РФ-тиң Чазааның айтышкынында база кириген. В.Путин Россияның Саң-хөө яамызынга бо чылын Тывага 62 чуртталга сертификаттарын бээр даалганы берген.

ТУДУГ-СУУРЛАР — ХӨГЖҮЛДЕДЕ

ТР-ниң Тудуг болгаш коммунал ажил-агыйын чаартырының яамызы эрткен чылын чуртталга тудуунун талазы-биле түңнелдерни үндүргөн.

2011 чылда республикада 52363 дөрбелчин метр чуртталга шөлү ажылгалда кирген. Ылаңгыя улуг-хемчилер мурнап, планның онаалдазын 221 хуу күүсеткен болза, чаа-хөлчүлөр чүгле 49 хуу болган. А Ак-Довурак биле Кызыл хоорайлар тус тузунда 116 база 115 хуу кылдыр планын күүсеткен.

Бо чылын республиканың девискээринге 55 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажылгалче кирир. Тываның Чазааның Даргазы чурттакчылыг черлерге архитектурлуг план-даа чок, кайы хамаанчок тудуглар тууда бербезинче кол кичээнгейни углаарын сагындырган турган. Ыланчагш чурттакчылыг черлерниң чингине планы-биле комплекстиг тудугларны тудары кол айтырыг болуп турар.

ЧЕР ШИМЧЭЭШКИННЕРИ ЧАВЫРЫЛГАН

Россияның Эртемнер академиязының Сибирьде салбырының геофизиктиг албанының Алтай-Саянда салбырының директорунун оралакчызы В.Соловьев Тывада тускай сейсмология станцияларында геофизиктер ажилдап турарын дыңнаткан.

Кол чер шимчээшкенин соонда болгулаан афтершоктар (бичии силгишкенин) бо хүннүн байдалы-биле алырга, муң ажыг четкен. Аңаа даянган, геофизиктер шинчилелдерни чорудуп, Тывада кол чер шимчээшкенин соонда байдалдар оожургаан, ындыг болзажок бичии силгишкенин март төнчүзүнге чедир үргүлчүлээр деп демдегледип турар. Оон дараазында байдалды чер шимчээшкенин төвү Каа-Хем кожунда түр үеде ажилдап турар станцияларның медээлери-биле шинчилээр.

ИНВЕСТИЦИЯ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ КӨВҮДЭЭН

Шак-ла ындыг түңнелди Тываның Экономика яамызы үндүргөн.

Чурттакчы чоннун амыдырап-чурттаарының байдалын экижидери — республиканың Чазааның ажил-чорудулгазының кол сорулгазы. Сөөлгү беш чылда күрүнениң инвестиция чарыгдалдары-биле 51 объектилерни — чурттаар оран-сава болгаш чуртталга-коммунал ажил-агыйының 18, өөредилге адырының 2, кадык камгалалының 6, культураның 1, спорттун 7, энергетиканың 3, үлетпүрүнүн 3, камгалал тудугларының 2, туризмниң 1, көдээ ажил-агыйының 1 болгаш 10 өске-даа уjur-дузалыг объектилерни ажылгалче кириген.

Сөөлгү чылдарда социал адырда ажилдакчыларның шалың төлевири 1,8 катап өскөн болгаш ам 19,1 муң рубльге дең. Чурттакчы чоннун акша орулгазы кижжи санынга онааштыр 1,9 катап өскөн. Ол ам — 11 муң рубль.

Бистиң корр.

ААЛЧЫВЫС: Айдаш БАРЫҢМАА

Ыраажылар аразынче «Дембилдейим бүгү чонга таразын!» деп ырлап үнүп келген Айдаш Барыңмааны кым билбес боор. Ооң өткүт, чараш үнү, хостуг, чоргаар хөөмей-сыгыды чүгле Тывага эвес, а делегейниң түрк дылдыг аныяктарының ыры мөөрейлеринге чаңгыланып, төрзэн чериниң аталдарын бедик тудуп чораан. Амгы үеде ыраажының уран талантызы улам сайзырап, ырыларының үшкү чыындызы чырыкче үнген. Ооң-биле холбаштыр Айдаштан интервью ап, номчукчулары-выска солун харыыларын бараалгаттывыс.

— Ыраажы салым-чаянаныңар ук-ызыгууруңардан дамчып келген боор, аа?

— Авамның аказы кырган-ачам ырлаар, хөөмейлээр, сыгыртыр чораан кижиле, ооң-на салдары боор ийин. Миннип кээримге-ле, ырлап турар кижиле болган мен.

— Чогаадыкчы чедишкениңерни чон билер болгай, ынчалза-даа маңаа база сактып көрээлиңерем.

— Бир-ле дугаарында чедишкеним 1998 чылда «Чаатының ыраажызы» деп мөөрейге киришкеним болган. Аңаа «Донгак кызы» деп ыры-биле тиилелгени чедип, улаштыр-ла хей-аът кирип, 2002 чылда Даг-Алтайга, 2003 чылда регионнар аразының «Хакасияның сылдызы» эстрада ырыларының мөөрейлеринге тиилекчи болган мен. Ол-ла чылын болгулаан Башкирияга «Урал моно», Алтайның хөөмей конкурстарына лауреат аттарлыг болдум. База бир өөрүнчүг чүве — амгы үеде ырыларымның 3 дугаар альбомун үндүрүп алганым. Альбом Эдуард Мижиттин «Бедик даглар, арыг суглар» деп шүлүүнге бижээним ырының ады-биле адаттыган. Оон ыңай

чыындыда эштерим Игорь Көшкендей, Андрей Монгуш болгаш өскелерниң-даа сөстөрүнө бижээш күүсеткеним ырылар бар.

— Ол ырыларны хей кезинде кандыг хөөнде деп болурул?

— Улустуң ырыларының аянын да аныяктарга чагыг-сүмелиг кожамыктар база хей.

— Номчукчуларывыс силерниң хууда амыдырал-чуртталганыңар, үзел бодалдарыңарны соңуургаары чугаажок. Бодуңарны чоок таныштырып көөр силер бе?

— Улуг-Хем кожуунун Чодураа суурга Иван Викторович, Вера Монгул-ооловна Барыңмааларның өг-бүлезиниң дун оглу болуп төрүттүнген мен. Ол-ла суурумга школа дооскаш, профессионал училищеге көдээ ажил-агыг бүдүрүлгезиниң мастери мергежилинге өөрөндим. Ооң соонда Чодураа суурнун клувунга уран чүүл удуртукчузу болуп ажилда-вышаан, Тываның күрүне университетиниң политехниктиг факультетиниң инженерлер белеткээр салбырын бот-өөредилге-биле дооскаш, Чааты суму чагыргазының социал айтырыглар талазы-биле оралакчызы болуп ажилда-дым.

Бо хүнде өг-бүлевис ажил-амыдырал аайы-биле Кызыл хоорайда чурттап тур бис. Үшкү кызым төрүттүнген соонда, өөм ишти ажилдай берген, уруг азырап тур мен. Улуг уруувус Сай-Суу — шко-лачы, Идегел — 2 харлыг, а хей-меривисти Угулза дээр.

— Хостуг үеңерде чүнү канчаарыңа ынак силер?

— Чамдыкта ажы-төл хей болгаш, хостуг үе-даа тыгылбайн баар-дыр. А чогуmunda-ла аалда улузумга дузалажырындан аңгыда, аът-хөл мунуп алгаш, Тывавыстың чараш бойдустуг черлерин кезип көрүксээр мен. Каас-чурумалдыг черлерге, тайга-сыннарга, хемнер, хөлдөр эринге баарга, кижиниң хей-аъды көдүрлүр, тура-соруу бедир боор чорду.

— Аъш-чем кылыры чүгле херэзжен кижиниң хүлээлгези деп санаар силер бе азы...

— Авамыс ажил-хожул аайы-биле саадай-даа бээр, үнүүшкүн-нер-даа чоруй баар. Адашкылар аштап орар эвес, аъш-чемивис

кылып чиптер-дир бис. Уругла-рымга колдуунда каша хайын-дырып бээр мен. Черле ынчаш, эъттиг картошка, далган үскен мүн кылырыңа ынаам кончуг.

— Кижиниң бүрүн аас-ке-жиктиг болуруңа чүү чүве эң-не чугула деп бодаар силер?

— Чырык черге кижиле болуп төрүттүңүп келири дээр-ле, улуг аас-кежик болур. Оон ыңай өг-бүлелиг, ажы-төлүнүң ынак аказы болуру дег аас-кежик чок деп бодаар мен.

Уран чүүл

— Ажы-төлү-биле чоок ха-маарылгалыг адаларның бирээзи ышкажыл силер. Эрткен чылдың төнчүзүнде республикага болган «Адалар шуулганыңа» кириш-тиңер бе?

— Аңаа киришпээн-даа бол-зумза, моон мурнунда суму чагыргазыңа ажилдап турган үемде херэзженер чөвүлели бар ышкажыл, а адалар канчап бар-ганыл деп айтырыгны тургузуп, ажилдаарыңа тура чок, ажы-төлүнче кичээңгей салбас адаларны чыгып, хей-ниити херэзжене хаара тудар, оларның хей-аъдын көдүрер хемчеглерни органи-застан турдум. Республика черге-лиг адалар чыгыжы болурга, дыка өөрүп, чазак-чагырганың бо угла-нышкынын сеткилимден деткиир кижиле чордум. Аныяктарның, ылаң-гыя арага-таакпы дээр ышкаш ба-гай чаңылдарже кире берген, амыдыралдан хоорук чамдык эш-теривистин, тура-соруун көдүрер болзувусса эки-дир ийин.

— Келир үеде планныңар кандыгыл?

— Уран чүүл талазы-ба-нар хей. А хууда амыды-хамаарыштыр алырга, ур-ны төлөптүг кижилер кижизидер, оларны эрте-чедирип, бут кырынга т-дээр ышкаш улуг хүлээлге чараштыр күүседир — рулгам ол.

— Силерниң үлегер-рыңар, тулган деп сана-леринер кымнарыл?

— Тывада ындыг кижиле хей. Аңаа бөдүүн чон ар-эгелээш, ат-алдарлыг, ривиске чедир. Чижээлээр үеде аравыста чок Ал-Саржат-оолду чоп адап бе-Ооң бижип каан шүлүктөр-лары аныяк-өскөнгө өөр-утка-шынары эки салдар-гай. Чазак Даргазы Шолб-оолдун чарт угаанын, сеткил-хөөнүн база магад-Улуг чогаалчыларывыс А.Э.Мижиттин үлегерин өттү-чечен-мергенин, амыды-тура-соруун, кижиле мөзү-дөзөксээр-ле-дир мен.

— Мөгейкичлеринер күзээр силер?

— Чонумнун сеткил-хе-зээде дээрде шашкан ышкаш, согуналдыр шура-хемнер ышкаш, сорук-арыг, чырык болзун деп к-

— Улуу-биле четтир Силерниң чонуңарга кай салым-чаянаныңар-биле болбушаан, ажил-амыд-нары, өг-бүлөңерни, аж-нерни үнөлөп билер ача-талаңарны хей аныякта-герлеп алзынам.

Шончалай МААТЫ-ОО-лашкан.

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдалары

2012 чылдың март 1

Тыва Республиканың девискээринге бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколу

РФ-тиң субъектинде девискээр соңгулда комиссияларының саны—19;

РФ-тиң субъектинде соңгулда комиссиязының протоколун барымдаалап тургускан девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарының саны—19;

Бадылаашкынарның түннелдерин күш чок деп санаан соңгулда комиссияларының саны—0;

Соңгукчуларның даңзында кирген бадылаашкынарның түннели-биле бюллетеньнерин күш чок деп санаан соңгукчуларның ниити саны—0.

Бадылаашкынарның түннелдериниң дугайында девискээр соңгулда комиссияларының тургускан протоколдарының шын-нын баш бурунгаар хынаан соон-да девискээр соңгулда комис-сияларының протоколдарының баштайгы экземплярларында кирген сан-түннү каткаш, Россия Федерациязының субъектинин Соңгулда комиссиязының тода-ратканы:

1. Бадылаашкын төнгөн үеде соңгукчулар даңзында ады кирген соңгукчуларның саны—159341;

2. Участок соңгулда комиссия-ларының алганы соңгулда бюлле-теньнериниң саны—170968;

3. Хуусаа бетинде соңгаан соң-

гукчуларга берген соңгулда бюл-летеньнериниң саны—5351;

4. Бадылаашкын хүнүнде ба-дылаашкын оран-савазынга учас-ток соңгулда комиссияларының соңгукчуларга бергени соңгулда бюллетеньнериниң саны—15387;

6. Ажыглаттынмайн арткан, күш чок болдурган соңгулда бюл-летеньнериниң саны—23369;

7. «Шавар хааржактарда» соң-гулда бюллетеньнериниң саны—20735;

8. Бадылаашкын болур черлер-ге тургускан хааржактарда соң-гулда бюллетеньнериниң саны—126845;

9. Күш чок болган соңгулда бюллетеньнериниң саны—860;

10. Күштүг соңгулда бюл-летеньнериниң саны—146720;

11. Участок соңгулда комис-сияларының алганы бадылаар эргениң шынзылгаларының саны—2238;

12. Бадылаашкын хүнүнге чедир участок соңгулда комиссиялары-ның бергени бадылаар эргениң шынзылгаларының саны—1806;

13. Соңгулда участоктарыга бадылаар эргениң шынзылгалары-биле бадылаан соңгукчуларның

саны—1167;

14. Ажыглаттынмайн барган бадылаар эргениң шынзылгалары-ның саны—432;

15. Девискээр соңгулда комис-сияларының соңгукчуларга бер-гени бадылаар эргениң шынзылгаларының саны—153;

16. Чиде берген бадылаар эрге-ниң шынзылгаларының саны—0;

17. Чиде берген соңгулда бюл-летеньнериниң саны—1;

18. Ап турда санаттынмайн бар-ган соңгулда бюллетеньнериниң саны—0.

Бүрүткеттинген кандидат бүрү-зү дээр берген бадылаашкынар-ның саны болгаш хуузу:

Владимир Вольфович Жири-новский—2574—1,74 хуу;

Геннадий Андреевич Зюганов—6370—4,32 хуу;

Сергей Михайлович Миронов—2023—1,37 хуу;

Михаил Дмитриевич Прохоров—2925—1,98 хуу;

Владимир Владимирович Пу-тин—132828—90,00 хуу.

Бадылаашкына киришкен соң-гукчуларның саны: шупту—147580; хуу-биле — 92,62.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың оралакчызы, секретары болгаш кежигүннери аттарын салган.

Протоколга атты 2012 чылдың март 5-те 17 шак 30 минутада салган.

Үлгедиг болгаш я.

КЫЗЫГААРНЫ ПАСПОРТ ЧОК ЭРТЕР ДЭЭШ...

Россия Федерациязының Күрүне кызыгаарын Өвүр ко-жуундан хоойлуга чөрүштүр эртерин оралдашкан хамааты-ларга кеземче хүлээткен.

Өвүр кожуунун Саглы сууру-нун чурттакчызы Чинчи Ооржак РФ-тиң Күрүне кызыгаарын эртер эргени тыгылган документизи чок-да болза, бодунун кады төрээни Чочагайның документилерин ажыглап, Моолче кирип, чоңунг херегел бараннарын садып алыр деп шийтпирлээн. 2011 чылдың октябрь 7-де 14.00 шакта ол «Хан-дагайты» контроль-эрттирилге пунктузунда паспорт хыналдазы-ның кабиназынга кирип келгеш, кызыгааржыларга Чочагайның документилерин көргүскен. Пас-портта фото-чурук ону көргүскен кижиге дөмей эвес дээрзин кызы-гаар ажилдакчылары эскерип каан, оон түннелинде Ооржактын сорулгазы боттанмайн барган.

Бо фактыны барымдаалааш, ол херэзжен кижиге хамаарыштыр РФ-тиң КК-ниң 30 чүүлүнүн 3 кезээ-биле, 322 чүүлүнүн 1 кезээ-биле херек оттурган, Өвүр районнун суду күрүне ялалакчызының саналын барымдаалааш, ону 7 муң рубльге торгаан.

Ол-ла хүн Хандагайты» кон-троль-эрттирилге пунктузунга хамааты Михаил Түлүштү туткан, ол база кызыгаарны кады төрээ-ниниң документизин ажыглап эртерин оралдашкан. Ол үлгедиг дээр Түлүш 10 муң рубльге

торгаткан.

Ол-ла кожуунун Солчу-нун чурттакчызы Элбек база ындыг арга-биле кы-эртерин оралдашкан. Ч-ындыг үлгедиг дээр муң база шийттирип турган киж-ынчангаш күрүне ялалакчы-хосталгын казып шийдери-тан дилээн. Өвүр район о-дигени хандырган болгаш-пекти бир чылда хостал-казып, херекти шынгыг чу-колонияга эрттирер к-шииткен.

2010 чылдың март 17-де-кежээ Өвүр кожуунун Д-суурнун чурттакчызы Ө-Маадыр Биче-оол РФ-тиң К-кызыгаарын аът мунп а-хоойлуга чөрүштүр эрткеш, дуң хамаатызы Юн-Цогбадракха хамааржыр-аътты оорлаан. Шийткелди-рүп тура, суд чамдык чий-байдалдарны база өөренип-геш, ону ийи чылда шенелде-чылда хыналдага турар к-шииткен.

Ол аъттарның үжүн ээ-эгиткен, өске аъттарны кы-заставазының начальниги-галап турар, шийткел күштү-кирген соонда ону эгиде-ышкаш Моолдун хамааты-чедиргени материалдыг когар-эгидери-биле чеди муң руб-буруудаттырган кижиден та-деп шийтпирни суд үндүрген.

Тыва Республиканың па-ратуразының парлалга алба-

ШКОЛА АМЫДЫРАЛЫ

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ ЧАРЖЫП...

Бай-Тайганың Хемчик ортумак школазы — амгы шагның негелдезин езугаар туттунган чаа школа. Ону даштындан көөрге безин онзагай, чараш. Иштинче кире бээрге, чырык, чылыг. Амгы үениң негелдезин езугаар дериттинген класстарда уруглар өөренип турар. Мындыг онза школага уруглар өөрениксевейн канчаар.

Кожуунда бо школага чедир дериттинген школа-даа чок боор. Информатика, компьютер, Интернет — бөгүн демир-үжүк, кыды-ааш, номну бистиң үевиште ажыг-ап чорааныгыс ышкыш, шакилгута бүрүзүнде уругларның ажылгалдары апарган. Үе-биле деңге басып, Интернет дамчыштыр өөреникчилер янзы-бүрү чергениң олимпиадаларына киржип турар. «Филологтук чемпионат», «Географтук чемпионат», «Психологтук чемпионат» дизе-ле, Интернет олимпиадаларының ады безин хойну туралар. 4-5-ки класстың өөреникчилеринден эгелээш, сүткү класстарның өөреникчилеринин ындыг мөөрейлерге чедишкннерин көргөш, магада-ым башкыларынга ол, шынап-ла, улуг чоргаарал болбас аргажок. Үе-биле на кожуун, республика өргелиг эртип турар «Чылдың башкызы» мөөрейлерге кириш-е, эки түннелдерлиг болган ашкылар база бо школада дыка ай.

Суурнуң үстүнде делгем шөлде да школаның көскүзү-даа аажок. Экик ажык, кирип моорланар! Еп чалааныг-даа. Мында аас-ежиктиг чаштарның, сагыш човаа-л, мерген угаанныг башкылар-ың амыдыралы хайныгып турарын эскербес аргажок. Каас-ча-аш сценага ыры-шоор удаа-дараа чыгылып турар, библиотекадан ызы-бүрү солун, сеткүүл, номнар-ы номчуп болур, психологтун бинединден кандыг-даа айты-пта хамаарыштыр арга-сүмени болур сен, спорт залы өөре-никчилерниң эң-не ынак чери, а элгүмнерниң чежезин ол дээр. Чуруктарлыг стендилер бол-ш хана солуннардан өөреникчи-

лерниң болгаш башкыларның солун ажил-амыдыралы-биле таныштым.

Шаанда эрткен чүс чылдың 60-70 чылдарында школачы чылдарымның Хемчик школазын сактып келдим. Бичи, чавыт ыяш бажың чүве: Ынчалза-даа бо школаның иштики-даштыкы каасталгазы өскелерден черле ылгалдыг. «Пятилетка» деп демир-биле хайындырып тургаш, чараштыр бижээн эжиктиг. Школаның садын дыка магадаар турдус. Ында кандыг ыяштарны чок дээр. А чайын школа дашты ногаан чайт, айыраң-каас чечектер оон девис-кээрин шыа алы берген боор чүве болгай. Улуг школага (Тээли ортумак) өөренип турган болгаш, иштимде бо школаны дыка чаптап эртер турдум. Уран чүүл фести-вальдары болганда бо школаның орус башкыларының ырлап-тан-чылаарын дыка сонугаар көөр тур-дус. Ынчан школаның директору бистиң чаңгысклассчыыс Дробы-шевский Витяның авазы Мария Ва-сильевна турган. Дыка чараш ар-жылыын эштипкеш, «Плясовая» теп турда, чаражын канчаар! Уругларга дыка-ла ынак башкы. Амгы «Хүн-Хүртү» бөлүүнүн хөгжүмчүзү Бапа Саянның авазы Ирина Андреевна, ат-сурагылы спортчу алышкылар Сергей, Ан-дрей Манчыннарның авазы Зоя Феоктистовна — хып дээн чалыы-чараш башкылар бо школага ажилдап турган. Бо күзүн Бай-Тайга кожууннун тургустунганын-дан бээр 70 чылының байыр-лалында Зоя Феоктистовна Ман-чина кээп чорду. Улуг назылыг бай-тайгажыларга болгаш ол үеде кады ажилдап чорааны башкылар: Б.С. Чүлдүм, С.П. Лакпа, Ө.С.Х.

Школаның директору
Айлаңмаа Кунзук.

Таргын, К.С. Серен-Чимит, Е.С. Хирлиг-оол, К.К.С. Сеңги-Доржу, А.С. Тандар-оол оларга манавааны өөрүнчүг белек болганы чугаажок.

Амгы үеде Хемчик ортумак школазын Россия Федерациязы-ның өөредилгезинин хүндүлүг ажылдакчызы, ТР-ниң Дээди Хуралының болгаш Өөредилге болгаш эртем яамызының хүндү-лүг бижиктеринин эдилекчизи, 1-ги категорияның директору Ай-лаңмаа Арбычыгаевна Кунзук удуртуп турар. Ол — бистиң рес-публикада ат-сураа билдингир башкы аймак Араптаңнарның ажил-херээниң уламчылакчызы. Хемчик ортумак школазының чаа тудуун ажылгалга кириген башкы бо. Ол кожууннун өөредилге эргелелиниң начальнигинге-даа, директорлап-даа ажилдап тургаш, коллективти эвилелдеп, хей-аът кирип билер удуртукчу кылдыр бодун көргүскен. Оон удуртуп турган үезинде кожууннун дөрт школалары Россия Президен-тизинин грантызын чаалап алган. Ам директор коллективинин өөредилге мастерскаязының немелде тудуун РФ-тиң Пре-зиденти Д.А. Медведевтиң «Бис-тин чаа школавыс» деп телеви-лели-биле боттандыра ажилды чорудуп турар.

Коллективтин идегелдиг чөлен-гиижи — хоочун башкылар. Олар-ның бирээзи бистиң «Шын» со-луннун арыннарының каастакчызы, шүлүкчү Тараа Салчаковна Оссур. Бо башкының адын солун арнын-дан эш-өөрү, чону, өөреникчилери танып, өөрүп чорууру чугаажок.

Ханы уткалыг, чараш шүлүктөрүн композиторлар ала-чайгаар ыры-же хуулдуруп турар. Тараа Сал-чаковна 40 ажыг чылдарның дур-гузунда орус дыл болгаш чогаал башкылап келген. Аныяк башкы-ларның дагдыныкчызы Т.С. Оссур школада «Чула» чечен чогаал бөл-гүмүн удуртуп турар. Өөреникчи-леринин чогаалдары «Сылдыс-чыгаш» уруглар солунунга удаа-дараа парлаттынып келген.

Светлана Владимировна Очур-оол — «Улуг башкы», Россия Фе-дерациязының ниити өөредилге-зинин хүндүлүг ажылдакчызы. Салгал дамчаан башкы. Оон ачазы Владимир Ховалыгович Чапчин хой чылдарда Тээли ортумак шко-лазынга эге школаның өөредилге эргелекчизи болуп ажилдап чо-раан. Светлана Владимировна 34 чыл дургузунда чаңгыс школада орус дыл болгаш чогаал башкылап турар. Орус дылды, чогаалды хан-дыр өөредир тускай курстарны, «Орус чоннун культуразынче аян-чорук» деп программаны тургус-каш, ону боттандырып, аас чогаал байырлалы, ыры-шүлүк фестивалы, ишижиткен үзүндүлөр конкурс-тарын эртирип турар.

Раиса Дамдын-Сюрюновна Чедер-оол ККБИ-ниң физика-математика факультетин дооскан. Күш-ажылдың хоочуну, ТР-ниң Өөредилге яамызының хүндүлүг бижинин эдилекчизи. Проф-эвилелдерге хой чылда эки ажылы дээш РФ-тиң Улус өөредилгезинин профэвилелдеринин хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. 2000 чылдан бээр ийги мергежилнин аайы-биле библиотекарьлап турар. Хемчик суурнун, школазының төө-гүзүнге хамаарышкан материал-дарны өөреникчилери-биле хой информаторлардан чыып, тускай номну чырыкче үндүрген. «Эң эки библиотекарь» деп атты кожуунга ийи катап чаалап алган.

Өөнүн ишти Алексей Ондар-ович Чедер-оол-биле Хемчик шко-лазынга хып дээн аныяк шаанда ажилдап чедип келгеннер. Алексей Чедер-оол физика-математика факультетинге өөренип тургаш-ла, эң эки өөредилге-биле башкы-ларының хүндүкелин чаалап алган. Башкызын дөзөп өөреникчилери база өөредилге талазы-биле эки чедишкннерлиг болуп, янзы-

бүрү олимпиадаларга тилекчилер болуп келген. Башкының физика болгаш астрология кичээлдерин чүгле өөреникчилери эвес, а кол-легалары, суурнун чурттакчылары шупту сонугаар турган. Чүс чылда чаңгыс катап көстүр Комета сылдысты телескоп-биле башкы-ның көргүзүп турганын дыка хой кижилер ам-даа магадал-биле сактып чугаалаар. Оглу Алаш Че-дер-оол Москваның Онза байдал-дар яамызының академиязын дооскан. Өөреникчилери М.Манзы-рыкчы — ТКУ-нуң физика-матема-тика факультетин кызыл диплом-биле, Аяс Хертек ТКУ-нуң инже-нер-техниктиг факультетин доос-кан. Башкызының чырык омур-хевири коллегаларының болгаш өөреникчилеринин чүркеттеринде мөңгези-биле арткан.

Александра Сааяевна Куулар, Екатерина Сундуевна Хирлиг-оол, Арбай-оол Күжүгетович Баавыл, Дензенмаа Хереловна Манзырык-чы, Антонина Дамба-Сюрюновна Давын-оол, Галина Борисовна Чүлдүм, Валентина Чымбаевна Өлчей — оларга Хемчик ортумак школазының өөреникчилери чор-гаарланыр.

Хемчик школазының өөреник-чилеринин амыдыралы дыка солун. Өөреникчилеринин президент чөвү-лели, оон сайыттары башкылар-биле дөмей улуг харысалганы хүлээнип турар. Григорий Чуду-рукпай аттыг уруглар организа-циязы өөреникчилерни идепкейлиг чорукка кижизидип турары чугаа-жок. Спортчу марылдаалар бол-гаш янзы-бүрү эртем аайы-биле мөөрейлерден аңгыда, бо школа-ның өөреникчилери «Арыг хем эрии» деп акцияны эртирип, Хемчик хемнин эринде бокту аштап-арыггаан. Школага эртип турар солун хемчеглерниң дөге-резин адап-санап четпес, хой.

Бо бүгү хайымныг ишти Хем-чик сумузуун чурттакчылары: ада-иелер, башкылар, ылаңгыя аныяк башкылар, өөреникчилер — шупту демнежип чорудуп турары бил-дингир. Улу чылы Хемчик ортумак школазынга улам бедик чедиш-киннерни сөңнээр-ле болзунам!

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ,
«Шынның» корр.

Чуруктарны школаның архи-винден алган.

ЧУРУКТАРДА: 1960 чыл. Эрги школа; орус класстың өөреникчилери башкызы-биле; 1970 чылдарның пионерлери.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫҢ

көргүскен чурталга-коммунал

органның ажил-чорудулгазынын ажыктын үнелээринин көргүзүлгелеринин талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганын социал-экономикаг сайзыралынн комплекстиг программаларын күүседиринин түннелдери-биле холбашкан айтырыгларны сайгарар талазы-биле комиссия» деп сөстөр-биле солуур;

в) пунктуда «Тыва Республиканың хоорай округтарынн, муниципалдыг районнарынн тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазынын ажыктын үнелээринин көргүзүлгелеринин талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганын рейтингинин тодарадыры-биле холбашкан айтырыгларнын талазы-биле» деп сөстөрн аң кааптар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күшүг болуп кирер.

Тыва Республиканын Чазааның Даргазы Ш.В.КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 21
№43

8. Муниципалдыг районнарның чагырга даргаларына болгаш Кызыл хоорайның дерин, транспорт болгаш материалдыг

дерин, транспорт болгаш материалдыг өске-
даа херекселдерни бээриниң дугайында
чагыгларны хүлээп алыр;

9. Бо айтышкынны «Тувинская правда»
болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

10. Бо айтышкынның күүселдезинге
контрольду Тыва Республиканың Чазанын
Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл-
чок чөвүлелинге дагзыр.

**Тыва Республиканың Чазаның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.**
Кызыл хоорай
2012 чылдың февраль 29
№35-РП

**Даргазының 2012 чылдың февраль 29-та
дылаттыг Тыва Республиканың
Саясатының СОСТАВЫ**

Виталий Сергеевич Чаж-оол—Тыва Рес-
публиканың Чонну ажилга хаара тударынын
күрүне албанының агентилелиниң директору
(альтернативтиг хамааты-албанга хамаар-
жыр айтырыглар талазы-биле).

Курлавыр состав:
Анатолий Партизанович Дамба-Хуурак—
Тыва Республиканың Чазаның Даргазынын
оралакчызы—Тыва Республиканың кадык
камгалал болгаш социал хөгжүлдү сайыды
даргазы (дугуржулга езугаар);

Владимир Михайлович Седов—Тыва
Республиканың шериг комиссариадынын
килдис начальнигиниң хүлээлгезин түр
күүседип турар, дарганың оралакчызы;
Шончалай Сорук-ооловна Монгуш—Тыва
Республиканың шериг комиссариадынын
шериг-эмнелге комиссиязының медицина
сестразы, секретары;

Комиссиянын кезижүннери:
Владимир Эникпенович Байкара—Тыва
Республика талазы-биле иштиги херектер
сайыдынын оралакчызы (дугуржулга
езугаар);

Александр Александрович Соломатов—
«Стоматология поликлиниказы» МЭА-нын
диш эмчизи (дугуржулга езугаар);

Елена Сергеевна Зырянова—респуб-
ликаның кеш ааргылары эмнээр диспансе-
риниң дерматовенеролог эмчизи;

Андрей Ондарович Каң-оол—респуб-
ликаның психиатрия эмнелгезиниң психиатр
эмчизи (дугуржулга езугаар);

Светлана Вениаминовна Комарицина—
республиканың №1 эмнелгезиниң отоларин-
голог эмчизи;

Галина Николаевна Корж—респуб-
ликаның №1 эмнелгезиниң кардиолог эмчизи;

Урана Алдын-ооловна Кюрю—Тыва Рес-
публиканың Чонну ажилга хаара тударынын
күрүне албанының агентилелиниң дирек-
торунун оралакчызы (альтернативтиг хамаа-
ты албанга хамааржыр айтырыглар талазы-
биле);

Ирида Сааяевна Майнакова—хоорайнын
№1 поликлиниказынын невропатолог эмчизи
(дугуржулга езугаар);

Елизавета Эртинеевна Монгуш—респуб-
ликаның №1 эмнелгезиниң карак эмчизи;

Владимир Очур-оолович Ооржак—Тыва
Республиканың өөредилге болгаш эртең
сайыдынын бирги оралакчызы (дугуржулга
езугаар);

Олег Николаевич Сим—Тыва Респуб-
ликаның Кадык камгалал болгаш социал хөг-
жүлдү яамызынын кол специалисти;

Владимир Васильевич Шаталов—рес-
публиканың консультация-диагностика
поликлиниказынын кезер эмчизи.

КЫЗЫЛ-ТАЙГАГА ШИИ МӨӨРЕЙИ

Тываның база бир сураглыг оглу, чогаалчы Салчак Калбакхөрекович Токаның 110 харлаанынга тураскааткан янзы-бүрү хемчеглер Тывавыстың аңгы-аңгы булуңнарынга болуп эрткилээн. Бо төөгүлүг болуушкунга тураскааткан солун хемчегни бистиң Кызыл-Тайга сумузунуң көдээ библиотека эргелекчизи Инна Одаң-ооловна Монгуш организаастаан.

Салчак Токаның бижээн чогаалдарына шийжиткен көргүзүгүнүн чарлалын чартык ай бурунгаар тарадып, аскаан турган. Мөөрейиниң негелдези-биле шийжиткен көргүзүгге сумунуң аңгы-аңгы черлери, сумунуң аныяктары киржир. Айыттыг хун, чеже-даа кыска бол, чылыг кылдыр одаттыг культуравыс чырык бажыңыга суунуң чону чыгып келген.

Мөөрей эгелээр мурнунда Инна Монгуш чурт баштың чораан, билдингир чогаалчы, Социалист Күш-ажылдың Маадыры, Сталин шаңналының үшкү чергезиниң лауреады, хей-хей шаңалдарның

эдилекчизи Салчак Калбакхөрекович Токаның допчу-намдарын чонга таныштырган.

Мөөрейге Кызыл-Тайга суму чагыргазы, школа коллективи, «Шончалай» аттыг ясли-садтың коллективи «Араттың сөзү» деп трилогиядан үзүндүлери ойнааннар. Сумунуң библиотекары И.О. Монгуш, школаның тыва дыл, чогаал башкызы А.Ч. Монгуш, хоочуннар Ю.О. Күжүгет, Н.О. Сундуй жюри кезигинери болганнар.

Бирги көргүзүгдө Кызыл-Тайга ортумак школының коллективи «Вера», «Аалчылар» деп үзүндүлери ойнап көргүскөн. Черле

ажылдап турар кижини саны хей болгаш, үзүндүлери хей санныг киржикчилер ойнаан. Ондагайлап, демдеглексенчиг чүүл чүл дизе, көргүзүгге школаның эр башкылары, ажилчиннары хей-биле киришкен. Школа коллективиниң сцена каасталгазынче, ойнакчыларның идик-хевинче кичээнгейни салганы онзагай. Жюриның үнели-биле ойнаан киржикчилер боттарының рольдарын көрүкчүлерге билдингир кылдыр ойнап дамчытканнар. Чижээ, дүжүмет кижини дүжүмет кылдыр, чалча кижини чалча кылдыр база орус маадырларның овор-хевирин ол олчаан кылдыр ойнааннар. Ылаңгыя Вераның ролун школаның повары Саида Донгак тергип ойнаанын көрүкчүлөр үнелээн. Иван Шеновтуң ролун Александр Ондар, Чолдак-Степанны — Мergen Монгуш, Наталья Профкофьевнаны — Чодураа Күжүгет билдиги ойнап күүсеткеннер.

Суму чагырга чери культура

ажылдакчылары-биле демнежил тургаш, «Шаагай» деп эгени ойнап күүсеткен. Дүжүметтерниң каржы-хажагай чоруундан ажы-төлүн камгалаан, кээргенчиг, бөдүүн ие Тас-Баштыгының ролун культура ажилдакчызы Чойгана Күжүгет аажок чараш кылдыр ойнаан.

«Он сургуул» деп эгени ойнаан ясли-садтың башкылары сцена культуразын кончуг эки сагаан. Шынап-ла, бай дүжүметтерниң боттарының ажы-төлүн эртем чедирип, Москва чедип өөренир дээн чүүлге удурланганы бөдүүн араттарга эки болганын көргүскеннер.

Шийжиткен көргүзүглерниң аразында хоочуннар: Юлия Күжүгет биле Наталья Сундуй олар Салчак Токаның ырлап чораан ырларын ырлааны кезээни каастаан. Диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле олар «Калдак-Хамар», «Хаяң» деп ырларны күүсеткеннер.

Ыр-шоорнуң сөөлүндө база бир көргүзүг аразында школаның

тыва дыл болгаш чогаал А.Ч.Монгуш көрүкчүлери Токаның чогаалдыкчы ажы-висторинаны чорууда класстың өөреникчилери лин көргүскеннер.

Мөөрей-даа адактан нелдерни үндүргөн. Ничи 1-ги черде — Кызыл-Тайга школының коллективинде — суму чагырга чери, ясли-садтың башкылары

Кайы-даа ажил-агы черин кандыг дээр, шуп кели шыырак болган, идик-хеп болгаш сцена разын сагып турар тала Тыва чоннуң чурттап эрт дйралын, төөгүзүн, кыска үзүндүлерге көргүзүп, кенге чедирип турар киж утка- шынарлыг кезээге чону эки дыштанган.

Елена О
Кызыл-Тайга ортумак
зының башкызы.

Хоочуннар — аравыста

ДӨРТӨН ЧЫЛДЫҢ НҮҮРҮНДӨ

ТР-ниң Хоочуннар чөвүлелиниң 25 чыл болган юбилейинге уткуштур Тес-Хем кожуунуң хоочуннар, пенсионерлер эвилелиниң даргазы, Самагалдай сумузунуң Төлээлекчилер хуралының депутады, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы» аттың, ТР-ниң Чазак Даргазының, Культура яамызының, ТР-ниң Херээженнер эвилелиниң Хүндүлел бижиктериниң, «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медальдың эдилекчизи Серенмаа Сергеевна Шойдунуң сактышкынын парладывыс.

1971 чылда Улан-Удэ хоорайда Чөөн-Сибириниң культура институтунуң библиотека салбырын дооскаш, республиканың Культура яамызының чорутканы-биле Тес-Хем кожуунуң төвү Самагалдайга чедип келгеш, районнуң төп библиотекказынга директорлап ажилдай берген мен. Бодум Улуг-Хем районнуң Эжым чурттуг мен, Шагаан-Арыгның №2 ортумак школынын 1966 чылда дооскан. Чедип-даа, көрүп-даа көрбээним районга яамының чорутканы-биле ажилдай бердим. Ол үеде аныяк дээди эртемниг специалистер дыка дыңнангыр, күүсекчи, үстүндө черлер кайнаар чорудары, ынаар чоруп олар. Амгы үеде көдээ черлерге баар күзелдиглер эвээш азы чок болганындан күрүнө аныяк специалистерге деткимче кылдыр эмчилерге — бир миллион, башкыларга чүс муң рубльди берип турары — дыка улуг тодаргай дуздыр. Ол үеде күрүнө аныяк специалистерни яамыларның деткимче-дузазы-биле шыдаар шаа-биле көдээ черге баарга, эки уткуп хүлээп ал турган.

Мени база Тес-Хем кожуунуң удуртулгазы (ынчан райкүүском даргазы С.М.Байыр-оол, культура килдизиниң эргелекчизи С.Ч.Оюн) эвилел-ээлдек хүлээп ал, ол үеде чаа туттунган ийи аал чурттаар бир үш өрээлдиг квартирага чурттаары-биле дөрт аныяк, чаа келген специалистерге бистерге дүлгүүрнү хүлээди берген. Ынчан бистерни районнуң тудуг-септелге эргелекчизи Кумаяк Оюн дарга эдиртип алгаш, ол чурттаар квартиравыска чедирип, суг сордурар насос-биле канчаар ажилдаарын тайылбырлап, кухняга дөртөлзөн чем кылыр ниити өрээлдер деп айтып бергеш, чорупкан. Бис дөрт аныяк улус бот-ботта-

рывыс-даа танышпас, көрүшпээн хиревисте бажынывысты аажок чарашсынып, сонуургап, амырап турар бис. Бис дөрт үш аңгы нацияның төлдери болдувус: ийи орус уруглар — харылзааның инженерлери Таян, Ира, бир молдаван Валя деп кыс — чер тургузуунуң талазы-биле инженер (база мен). Мындыг эштерлиг, аңгы-аңгы нацияның тускай эртемниглери эйнайралдыг чурттап турдувус. 1972 чылдың чазынында молдаван эживистиң таньжы оол келгеш, Валяны алгаш барган, август айда мээң кудам болган, ол ийи орус эштерим база мээң кудамга олуржуп, ырлап хөлээнер. 1971 чылда чедип келиривиске, ол ийи орус инженер эштеривиске районнуң харылзаа чери (Д.П.Чомбурук) өрээлинге телефон база салып берген, аажок амырап турар бис. 1972 чылдың күскээр ол ийи орус эштерим районнуң суг ажил-агы (УОС) чериниң инженер оолдары-биле өг-бүлө тудуп, чурттап чорупканнар. Шак ынчаар бо бажын, телефон менээ өңчү кылдыр артып калган чүве. Ол эштерим ам та кайда.

Тес-Хем районнуң төп библиотекказының директор албан-дужаалынга 1985 чылдың чайга чедир ажилдаан мен. Ажилдап турган үемде районнуң культуразын сайзырадып-хөгжүдеринге үрөтүнелдиг ажилдаанымы «Шын», «Тувинская правда» солуннарының арыннарында парлаан хей материалдар херечилеп турар. Культура яамызының Хүндүткел бижиктери, өөрүп четтиришкени — мээң эки ажилдап чораанымың бадыйкалы. 1985-1987 чылдарда районнуң «Билиг» ниитилелиниң харыскалыг секретарыга, 1987 чылдың майдан эгелеп СЭКП Тес-Хем райкому мени улус депутаттарының Тес-Хем район Совети-

ниң күүсекчи комитетиниң секретары албан-дужаалга депшиткен, аңаа 1992 чылга чедир ажилдааш, 1992 чылдан эгелеп үр үеде кожуун чагыргазының херээженнер болгаш ие-чаштың камгалалының талазы-биле килдис эргелекчилеп, 2000-2004 чылдарда Самагалдай сумузунуң чагырга даргазының социал-политика талазы-биле ораакчызы албан-дужаалга ажилдааш, хүндүлүг дыштанылгаче үндүм.

Бо-ла ажилдап чораан чылдарымда дыка хей, арга-дуржулгалыг, кижизиг мөзү-шынарлыг удуртукчулар-биле кады ажилдап чораанымга өөрүүр мен. Олар дээрже хоочуннар-дыр: кожуунуң культура килдизинге эргелекчилеп чорааннар: С.Ч.Оюн, Э.Б.Чооду, СЭКП Тес-Хем райкомунуң 1-ги секретары турган С.С.Куулар, райкүүском даргалары Н.В.Чындыгы, И.У.Успун, СЭКП Тес-Хем райкомунуң херээженнер ортузунга ажил чорудар килдизке аңгы-аңгы чылдарда ажилдап чорааннар: М.И.Оюн, Б.Т.Ооржак, Э.Х.Намзал, улус судунуң даргазы Д.О.Оюн-Бартан, хүндүлүг башкылар Вера, Александр Монгуштар дээш, өскелерни-даа адап болур. Аныямадан эгелеп хей-ниитиниң ажилыга амга чедир идепкейлиг киржип чоруур мен. 1971 чылдан эгелеп бо хүнге чедир херээженнер шимчээшкенинге идепкейжи киржип чоруур хоочун мен. 1971 чылда Тес-Хем районнуң херээженнер чөвүлелиниң даргазынга 1995 чылга чедир улус судунуң даргазы Д.О.Оюн-Бартан үр чылдарда удуртуп ажилдап келген дуржулгалыг хоочун, ол үеде эгелеп бо хүнге чедир херээженнер шимчээшкенинде мен, 1999-2008 чылдарда кожуунуң херээженнер эвилелиниң даргазынга ажилдадым. Тес-Хем кожуунга аныяк, комсомолчу үемде чедип кээп ажилдап чурттап бергенимден бээр 40 чыл чедө бердим. 2008 чылдың сентябрь айдан эгелеп Самагалдай сумузунуң пенсионерлерниң ниити хуралыга мени сумунуң пенсионерлер эвилелиниң даргазынга соңгаан. 2011 чылдың март айда кожуунуң бүгү хоочуннарының болгаш пенсионерлериниң каттышкан бирги чыыш-

хуралы болуп эрткен, күш-ажылдың хоочуннары-биле пенсионерлер каттышкан эвилел болур деп шийтирн хурал хүлээп алган, оң даргазынга мени соңгаан чүве. Хоочуннарың менээ бүзүрелин кызымаккай ажилым-биле бүзүредирин сеткилимден кызыдып чоруур мен.

Кожуунуң хоочуннарың болгаш пенсионерлерниң каттышкан эвилели элээн хей ажилдарны кылып чоруткан. 2009-2010 чылдарда пенсионерлер эвилели чылда ийи катап ниити хуралдарын организаастап эрттирп, аңаа кожуунуң пенсия (А.А.Орус-оол) база күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө (Ч.Б.Дирчин) эргелекчилериниң специалистери тускай консультацияларны берип, салган айтырылгарга харыны тодаргайы-биле берип турар. База ол ышкаш пенсия фондузунуң эргелекчилериниң специалистери-биле кады сумуларже үнүүшкүннерни кылып, чонну хүлээп ап, пенсионерлер хуралдарын чер-черлерге организаастап эрттирп турар бис.

2009 чылдың Чаа чыл бүдүүзүндө Самагалдайның «60 харлыглар» клубу 60 харлыглар балы солун кезээни организаастаанын хоочуннар утпаан, кожуун төвүнүң дыка хей организациялары аңаа деткикчилээнинге дыка өөрүп турар бис. Ол балга янзы-бүрү мөөрейлерни организаастаан: «Чаа чылдың эң чараш хеви», «Эң эки вальс», «Эң эки фокстрот» дээш, өске-даа мөөрейлер болган. Шаңналдары база дыка шыырак. 2010 чылдың чайын кожуунуң пенсионерлер следун бедик денелге организаастап эрттирген. Самагалдайның пенсионерлер эвилели (Л.Э.Монгуш) Кызыл хоорайже экскурсиялап, республиканың национал музейин, «Сүбедей» аттыг спорткомплексти болгаш парк чанында Тиелелгениң мемориал-комплексин көргөннер. «Газель» автобузунуң баар-кээр орук өртээн Самагалдайны суму чагыргазы төлээн (С.С.Доспан). А Национал музейниң «Аржаан-1,2» делгелгелерин көөр билеттерни ТР-ниң пенсионерлер эвилелиниң даргазы Т.С.Намчак биске садып берип, бисти уткуп алганынга өөрүп четтиривис.

Тес-Хем кожуунуң нерлери идепкейжи, хей Ылаңгыя Куран арбаның кейжи пенсионерлер ам чурттап турарлар. Арбан А.Ч.Комбу чонун удуртуп янзы-бүрү хемчеглерни заастап эрттирп турар. Бо көл режиссер ол. Ында нёрлер эвилелиниң Ч.Д.Ооржак, дээди эртем чун башкы, арбанда «Ал дуглар» деп сонуургалда ажилдап турар. Куранчы жуун төвү Самагалдайга хүнүн» кончуг солун кылды низаастаанын чон аажок гаан: ойнаашкынныг лотер садып, аш-чем делгелгез низаастап, садып база түн солун концертин көргүс жуунуң өске сумулары бс дан үлегер алыры күзөн ажилдыг пенсионерлер эрринге Самагалдайның (Лгуш), Куранның (Р.К.Соан) мактың (Ш.М.Биче-оол) дери хамааржыр. Чыргала суму чагыргазының башы Соан чагырганың бир ө сумуда ажилдап турар хе организацияларынга бер улуг деткимче-дир. А Ак-музунуң чагырга чери (Апай) боттарының пенсионер чанында Шара-Нур деп чагырганың акша деткимче: дыштандырып турарына нар холчок өөрүп турар.

2010 чылда ТР-ниң Ча Даргазы Ш.В.Кара-оол бист харлыглар» клубунуң ажал дулгазын деткип, улуг берген.

2011 чылдың июль 1-2 ринде ТАР-ның 90 чылынга кааткан кожуунуң хоочуны, пенсионерлериниң следун эрттирген. Аңаа хоочуннар чөвүлелиниң кожуунуң хоочуннар, пенсионер эвилелинге компбелекке берген. Бойдустан булуңу — Шуурмак суур хем кыдыынга слет болган. Хоочуннарга уттундурбас сагыш-сеткилинге артып кал

Дайынчы ДАМБА-ХУУ
дыңнап биж

Черлиг-оол КУУЛАР,
Улустун чогаалчызы

ЭВЕРЕСТ — БУРГАННАР ИЕЗИНГЕ СҮЛДЕ-СҮЗҮҮВҮС ЧЕТСИН!

Кандыг-даа кижиниң
агдаачал чоруу төнчү
оо, улам өзүп-ле чоруур
оо, ооң хей-ады ке-
рзе, ооң бедик болур. Де-
дее бедик 7 шып-
тейниң эң бедик 5 дугаарын
жып эрткеш, ам 6-гы
шыпшык — Эвересче
(8848 м) белеткенип турар
чогаалчы, сураглыг аян-
чорукчу Маадыр-оол Хо-
валыг — ындыг кижилер-
ниң бирээзи.

Бир кайгамчык чүүл чүл дээр-
ге, номнары база езулуг сүлде-
ригүтүг кадыг-берге дадыккан
кижилерни алгап, оларның чонга
агаш күрүнезинге ажыктыг
кыжын чуруп көргүзүп тура-
ла. «Хаяда хадыңнар», «Ыдык-
ан ту», «Улуг От», «Самдар
окузу», «Даглар аялгасы»,
«Делегей шыпшыында тывалар»
номнар күш-ажылга ширигип
агашкан дагжылар, малчыннар,
өгелер, аңчыларның бот-
тарынга дөмейлешлес ову-
рун ол, шынап-ла, хаядан үнүп
агаш хадыңнарга чижеглеп, шала
урусчу хөөн-биле чуруп
агашкени магаданчыг, дөзек-
чиг.

Автор боду база аныяк-чалыы,
өзүндө бээр Ак-Довурак
агаш даг-дүгү комбинадынга
агаштор башкарып, чер өрүм-
чүгүзүлел даргалап, сөө-
күзүлүг комбинадыг оралакчы
агашторунга чедир депшээр.
Агаш маадырларының ара-
мга ескен, оларның амыдыра-
н тергин эки билири-биле
агаш-даа дөмей эвес, онзагай
агаш болгай. Ол элээди үе-
де американ чогаалчы Джек
ондонун «Соңгу чүктүң чечен
агаштары», «Ак азыг» деп ном-
он сонуурган номчаанын билир-
е. Алдыңның «халыын аарыын-
агашкан кижилерниң аразында
агаш-өжээниг демиселди ол
агашчы солун, дүшкүрүлүг
агаш көргүскенин хөөрөп ора-
р. Бир чамдыкта ам бодап
агаш, ооң бодунуң салым-чолу
агаш Лондонун маадырлары-
е дөмейлежи бээрин бир кай-
р мен. Ооң аян-чорукчу чоруу
агаш Америкада Алясканын
агаш бединге чедирип, элээди
агаш холдан салбас номунуң
агашлары-биле оруктажы
агаш магадап орап мен.

Чогаалчы кижиниң бодунуң
агаш ооң маадырларының
агаш өлөгөр-чижээр төөгү
агаш-даа утпас. Николай Остров-
агаш «Каң канчал катканыл?»
агаш романының маадыры Павел
агаш миллион-миллион кижини
агаш кайгаткан. Ол ном Кыдатта
агаш хүүнерде сая-сая кижилерниң
агаш анык номнарының бирээзи
агаш.

Американ чогаалчы, аян-чо-
кчу Эрнест Хемингуэйниң
агаш биле далай» деп чогаалын
агаш-на боор силер. Бо тоожу
агаш чогаалчы АКШ-тын чогаал
агаш-биле эң улуг — Пулицер
агаш алган. Хемингуэй 1954
агаш чыналының лауреады болган
агаш. Ол школага өөренип тура-
агаш дайынче чорупкан, кайгам-
агаш эр сорукут кижини. Ооң
агаш Килиманджаронун хары» деп
агаш Маадыр-оол база хей

катап номчаан. Чөөн Африкада эң
бедик Килиманджаро (5895м)
шыпшыынга американ эвес, а
бистин тыва чогаалчывыс база
четкеш келди. 7 бедиктиң бежинче
чалбарып үнгеш келген чогаал-
чывыс ам делегейниң эң бедик
хиндинче — Эвересче коман-
дазын, бодун белеткел турар.
Кошкак кижини бедик дагларже
канчап семээр дээр силер. Даг
үнүкчүзүнүң мага-боду күштүг,
ээлгир, шыдамыккай болбайн
канчаар. Чогаалчы — доктаамал
белеткелде. Эртенниң-не 1000 катап
скакалка-биле шурап тургаш,
90 000 катап шураптарга, ооң оор-
газы хөндүрүлбейн барган тавар-
ылга база бар. Ол Тывага хамаан-
чок Россияга безин бо хире улуг
назылыг кижиниң кылып көрбээни
сальтону (агаарга 360 градус
тырыкыланы бээр) кылыптар бо-
лу берген. Лыжа, кросс, гимна-
стика, акробатика хевирлер ооң
биле кады тудуш. Ооң амгы спорт-
чу деңгели — альпинизмге спорт
мастеринге кандидат бооп турар.
Мен болза, аңаа болгаш коман-
дазының кижигүннеринге делегей
чергелиг спорт мастерин тыпсыр
деп-саналдыг мен.

Бедик даг үнүкчүзү кижини күш-
дамыр белеткелден аңгыда,
коргуш чок, күштүг чүректиг: ийи
эвес, үш өкпелиг боору чугаажок.
Делегей даглары үнеринге ол-даа
эвээш-тир, бир кол чүүл — кай-
гамчыктыг күштүг тура-сору-
к херек. Ам-даа эвээш: соңгу, му-
нуу широталарда өске диптерге
чадаг кылаштар улуска быжыг
билиг негеттинер — география-даа
билдингир, ол чурттарның эко-
номиказы, политиказы, агаар-
бойдузу, төөгүзү, дылдары; ында
аймак-сөөктерниң езу-чанчылда-
ры, аш-чеми, айыылдыг үнүштери,
курт-кымыскаа, араатаннары.
Олар джунглияда белинде суген
баглап алган африканнар-биле-
даа, булуттар ыңдында чурттап
турар шерптер-биле чугааны
кылыптар дипломаттар-дыр. Чаң-
гыс сөс-биле чугаалаарга, делегей
культуразын эки билер улустар-
дыр. Шах ындыг тываларның удур-
тукчузу — бистин чогаалчывыстың
эрткен оруу хилис барбас, бистер-
ге чаа билиглер — номнар-бооп-
агаш эглип кээп тур.

Хосталганың коңгазын кызыл
тыны-биле «кың» кылып, дашты-
кының дарлалынга удур чоннун
медерелин оттурган алдан-дургун
өгбелеривис:

Эр-ле чаңгыс болурумда,
Эзир куш дег болурум кай.
Эңмек хая баарыңга

Уя тудар болурум кай — деп
оларның ушчок мурнунда тывыл-
ган чоннун дыка кударгай ырла-
рынга үндезилеп, боттарының
шуут-ла тодаргай ырларын чогаа-
дып үнүп келгеннер. М.Ховалыг
бодунуң хостуг, чоргаар чогаалдык-
чы өзүлде шынары-биле бо үеге
хамаарыштыр алырга, ындыг
янзылыг быжыг, дидим сорукут.

Хүреш, олимпиада дээр-
ге, тайбыңны делгередип, күш-ажыл,
эки, кадык амыдыралды сайзы-
радып турар чараш оюннар-дыр.
Дагларның бедин теп, эзирги-
лештир аңаа чеңгири база-ла
спорттун эң чараш романтиктиг
хевир болгай. Ынчангаш Шагаа
айының бүдүүзүндө хүндүлүг
Буян-башкының сураглыг аян-
чорукчу, чогаалчы эживисти дет-
кип, Эвересче үнүүшкүнү дет-
кири-биле тыва чонну кыйгыр-
ганынга өөрүп тур бис. Моон му-
нунда бо команданы Россияның
Маадыры, ОБЯ-ның сайыды Сергей
Шойгу болгаш өскелер-даа дыка
деткип дузалаан болгай. Ам-даа
болза, «ушкарганай аалыңга
чедирер» деп турар улустар бары
өөрүнчүг.

Чогаалчы баштаан альпинистер
командазы Абаканың эът комби-
надынга дуза дилеп барганнар.
«МавР»-ның удуртулгасы: «Чүнү,
чежени алыр силер?» дээрнер.
Тыва кижиниң сеткили биче бол-
гаш аңаадай бергеннер, ынчангаш,
эпчоксуна аарак, хей эвес саннар
адааннар. Оларның күзээниден
хей санныг хааржактарда тушен-
каларны, колбасаларны абаканчы-
лар чүдүрүп бергеннер. «Субе-
дей» спорт комплекзи командага
залдарга халас тренировканы
чөпшээрээр. Кызылда МТС бүдүн
чыл иштинде Москва, Сибирь
регионунга телефон харылзаазын,
Интернетти чөпшээрер берген.
Арыг сеткили-биле делегей шып-
шыынче үнер дээр сураглыг чо-
гаалчывыска удурткан командага,
дуза кадар дээр улус Россия, Тыва

иштинде ам-даа хей дээрзинге
чигзинмес мен.

Бо чылын Ыдыктыг 14-кү Да-
лай-Лама Тывага келгенинден бээр
мугур 20 чыл болур. Чогаалчы
М.Ховалыг ынчан, 1992 чылдың
сентябрь 21-де, Чадаанага, Бора-
Булак ховузуңга Ыдыктыг 14-кү
Далай-Ламаның холундан ак ка-
дакты алган кижиниң. А Эверест
— Джомолунгма дээр-ге сарыг ша-
жының эң ыдыктыг бедиктериниң
бирээзи. Очулдуарга «Бурганнар
Иези» дээр. Ындыг болганда
бистер, тывалар, сүлде-сүзү-
вүстүн кезик-чамдызын ынаар
чедиреривис чугула. Кадактарга
аттарны бижи, өргүлдү. кылыр.
Мындыг тааварылга бистин төөгү-
вүсте чаңгыс катап болуп турары
ол-дур. Бо дугайында Буян-башкы
Тыва радиога чугаалады-даа.
«Демниг сааскан тебе тудуп чи-
р» дээр мерген сөстөрни бистин
чонувус херек кырында көргүзөр
дээрзинге бүзүрээр мен. Сураглыг
аян-чорукчу М.Ховалыгга бо
шүлүктү тураскааттым.

ЭР СҮЛДЕ-ЧАЯАНГА ЙӨРЭЭЛ

Меңгилиг бедиктерниң кыйгызы
Сылдыстыг кудайда дыңналды.
Берге дадыккан дидим эр
Чырык даң адарга үнүпү.

Эр сүлде-чаяанның күзели
Эзир дег бедикче ужугар.

Ак харда ирбиштин истери
Аян-чорук оруун айтып бээр.
Айлык чер меңгилиг сыннары
Алдар-ат көдүрер шылгалда.

Эр сүлде-чаяанның күжү
Эзир дег эң бедик ужугар.

Эверест, Гималай баштары
Эң бедик делегей кырында.
Экер эр чүткүлү торулбас
Эзирниң чеңгири оранда.

Эр сүлде-чаяанның соруу
Эзир дег эң бедик ужугар.

Ховар эр бедикте ирбиш дег,
Шораан сын кырында
харап тур.

Коргуш чок кижиниң күзели
Шолбаның караа дег
чырып чор.

Эр сүлде-чаяанга йөрээдим.
Эң бедик сыннарже ужуксун.

ЭР КИЖИНИНГ АТ-АЛДАРЫ ДЭЭШ...

2011 чылдың ноябрь
18-те Тыва Республика-
ның найысылалы Кызыл
хоорайга «Эр кижиниң
ат-алдары» деп эртем-
практиктиг конференция
болуп эрткен.

Аңаа амгы үеде ада кижиниң
хей-адын көдүрер, ниитилелге
база өг-бүлөгө ролун күштел-
дирери-биле тускай доктаалды
хүлээп алган. Эр кижиниң мөзү-
бүдүжү бойдустан чаяаттыг.
«Дээр-адам, Чер-иём» дижи
болгай бис. Езулуг эр кижилер
аравыста хей, оларны чүгле эс-
керип, тып алыры чугула. Оларның
бирээзи силерниң чаныңарда
олулары чугаажок.

Бай-Тайга кожуунун Тээли
суурда Н.Ө. Өлзей-оол аттыг
Культура өргээзинге февральдың
эгезинде адалар чыыжы болуп
эрткен. Бо улуг чыышка кожуун-
нун сумуларын хей санныг
адалар киришкени өөрүнчүг.
Чыышты Россияның Чурукчулар
эвилелиниң кежигүнү, алдарлыг
даш чонукчузу Д.Х. Тойбухаа
башкарып эрттирген. Чалаткан
аалчылар Тыва Республиканың
Хей-ниити палатазының даргазы
Х.Д. Монгуш, Тыва Республиканың
Хей-ниитиниң айыл чок чоруунуң
чөвүлелиниң секретары генерал-
майор С.С.Б. Монгуш киришкен.
«Ада кижиниң ниитилелге ролу»
деп илеткелди партия, совет
органның хөөчүсү С.С.
Хертек кылган. Шупту он ажыг
санал берген адалар чыышты
«үезинде эртип турар», «үе ону
негеп келген» деп түңнээр. Өг-бүлө
— күрүнениң үндезини. Эр кижиниң
ажы-тол кижизидилгезинге ролун
күштелдирер, ийи-чаңгыс төлөп
чок адаларны эде кижизидип, шын
орукче канчап кириерил дээр
чижектег айтырыглар тургустунуп
келген болгаш тускай шийтирлер
хүлээп алдыг. Бирээде: адалар
чөвүлелин баштай сумуларга, ооң
соонда кожууннарда тургузар.
Ийде, чөвүлелге юриктиг мага-
дылалды тургузуп, ону быжыглап
алыры чугула. Үште, кожууннун
адалар чөвүлелинге сумуларның
чөвүлелдер даргалары болгаш
төлөптиг, үлөгерлиг адаларны
саналдап кириер. Сумуларда
адалар чөвүлели төрөл аймактар-
биле хини тудуш ажылдап, адалар
ортузунга кижизидилге ажылын,
ылаңгыя төлөп чок адаларны
төрөл аймактын хуралынга тургу-
зуп, шыңгыы хемчегни алыр.
Чижээ: Бай-Тал сумузу-дур.
«Хемчим бажы Бай-ла-Талым»
(Б.Чюдюк, Б.Чамбыт) деп ыра
кирген төрөл аймактар чүге
боттарының төлөп чок адаларын
айтырып, кижизидип шыдаас деп.
«Че, Монгуш, бистин төрөл аймак-
тын ат-алдарын бужартадыр дей
бердин, боданып көр» дизе, чүге
боданмас деп, боданы бээр
дээрзинге бүзүрээр мен. Адалар
чыыжының түңгелдинде кожуунга
адалар чөвүлелин тургускан. Ооң
даргазынга Д.Х. Тойбухааны соң-
гаан. Өске кожууннарда база ада-
ларның чөвүлелдери тургустунуп
эглээниңге канчал өөрүвүс боор.
Эр кижиниң эр шинчизи, хей-ады
болгаш сүлдези бедик чорзун деп
йөрээп артым.

Көк-оол САЛЧАК.
Тээли суур.

Эриг баарлыг авазына
Эргеленип ойнап өзер
Чолдуг чаштын чоргааралы —
Човаг билбес ие киж.

Чингис СААЯНЫН «Чолдуг чаш» деп
фотоэтюду.

• Бодалдар дизи

Херэежен киж кайгамчык улуг, ханы чажыттарлыг,
өөрүшкүнүн болгаш бүгү-ле сагыш човаашкыннарның
үнденин болур тывызыксыг амыдыралчы күштүг.

А. Гарборг.
Хөй ажы-төлдүг херэежен киж — онзагай хүндүткелде.
Наполеон I.

Айтырыгга белен хары чок боор херэежен кижини
тыппас-даа сен.

В. Шекспир.

Кадыкшыл

«АК РОМАШКА»

Март 15-тен эгелеп Кызыл хоорайга
туберкулезка удур демисел чорудар ай
эглээр. Ук хемчегни чылдың-на март 24-
те демдегледип эрттирип турар Бүгү-
делегейниң туберкулезка удур демисел
хүнүнге уткуштур организастан турар.
1993 чылда Бүгү-делегейниң кадык
камгалал организациязы туберкулез
делегейде коргунчуг, айыылдыг аарыг
дээрзин чарлаан.

Бүдүн ай дургузунда кадык камгалал
организациялары Кызыл хоорайның
мэриязының социал хөгжүлдө эргелели-
биле кады ажылдажылганы чорудуп,
чурттакчы чоннун шинчилге эрттирериниң
чугулазының база туберкулез аарызының
хоразының дугайында тайылбыр ажылда-
рын чорудар.

Ук айны март 15-те болуп эртер ачы-
дуза марафону-биле ажыдар. Аарыг
уругларга дузазын көргүзүп, болдунар-ла
деткимчени көргүзери чугула. Ол-ла хүн
күзүлдиг улус хоорайның мэриязының
мурнунга тургузар хөрек тырттырар
өрээлдерге кирип ал болур. Оон аңгыда
март 22-ден 24-ке чедир «Ак ромашка»
акциязы эгелээр. Ол хүннерде хоорай
иштинге шимчеп чоруур хөрек тырттырар
станцияларга шинчилгени эртип ап болуру-
нун магадылалы бар. Оң, солагай таланың
дачаларының чурттакчылары боттарының
чурттап турар чериниң девискээринге хөрек
шинчилгезин эртер.

Бистиң корр.

Үнүп келген Улу чылы-бил

Мөңгүн-Тайга кожунунун Мөген-Бүрөн ортумак шк
ажылдап чоруур дунмаларымга, эштеримге: С
Доржуевнага, Наталья Калин-ооловнага, Айланмаа Санд
Олег Мөңгүн-ооловичиге, Хеймер Кызылбаевнага, А
Валентиновнага, Чойганмаа Каң-ооловнага, Айлаң Самб
Айслуу Юрьевнага, Алефтина Тараачын-ооловнага
Николаевнага, Рада Ховалыговнага, Рустам Шой-оол
Хеймер-оол Самбыновичиге, Александр Ивановичиге,
Сарт-ооловичиге, Сай-Хоо Эрес-ооловнага, Зоя
ооловнага, Саян Сарыг-ооловичиге, Ногаан-кыс Даңзы
нага, Буянмаа Маскавайевнага, Саита Кара-ооловнага, А
Ширневичиге, Валерий Кудурукпайовичиге, Долаана Хе
га, Ай-кыс Родиновнага, Орлана Бөрзек-ооловнага
Ивановнага, Аяс Михайловичиге, Март-оол
ооловичиниң өг-бүлөзиге, ажы-төлүңге аас-
бүзүрелди, ынакшылды, чүгө экини күзедү

Маскава

Чагыдып ап болур

Ортумак болгаш биче бүдүрүлгелериниң
удуртукчуларынга!

Ыяш дилер (бензин азы ток-биле ажылдаар) пило
тууйбу кылыр дериг-херекселди чагыг-биле кылдыртып
Пилораманы база тууйбу кылыр дериг-херекселди УАЗ
автомашиналарга орнап болур мен. Бар аргаларны
көөр. Тел. 8-929-314-50-39; 8-923-387-91-16. М.Б. С

ДЫЦНАДЫГ

Тыва Республиканың муниципалдыг району Сүт-Хөл
чагыргазынче РФ-тиң хамаатызы Шончалай Сер
Сарыглардан хуу чуртталга бажынын тудары-биле Тыва Рес
Сүт-Хөл кожунун, Суг-Аксы сумузу, Алдан-Маадырлар ку
бажың 68 деп адрессте (адресстиг, уг-шин билдингир) ни
1400+47 дөрбелчин метр, кадастр дугаары 17:09:0401023
участогун арендага бээрин дилээн билдиришкин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни
хүндөн эгелеп 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдири
Сүт-Хөл кожунунун чагыргазы хүлээп алыр.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры —
амгы үениң экономиказының турум
эвес байдалдарында силерниң
акшаңарны камгалап алырының эң
эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР
САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-
БИЛЕ ДАРААЗЫНДА
ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:
тел/факс: (39422)4-85-29,
8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01.
Кызыл хоорай, Колхозная
кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫГ
ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы»
ААН таварыштыр
ипотекага ап болур.

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энер- гетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ БОЛГАШ
ЧИЦГИНЕ ПОДРЯДЧИК «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХП Московская кудумчузунда,
«Южный» №10 микрорайонда коттедждер хоорайын тудуп
эглээнин дыңнадып тур (коттедждерниң шөлү 175 дөр-
белчин метрден 320 дөрбелчин метр чедир, 1
болгаш 2 каыттардан тургустунган, долузу-биле
чаагайжыттынган).

Тудуг кылырының болгаш садып алырының
дугайында «Энергострой» КХН-че 8-905-920-41-01,
8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперативинче
3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарже долгап болур.

ХЫНАЛДАЛАР УЛАМЧЫЛААР

Күрүнениң автоинспекция-
зының инспекторлары маршрут-
тук пассажир транспортуңуң чо-
лаачыларын хынаары-биле Кызыл хоорайда «А
профилактиктиг операцияны эгелээн.

Орук шимчээшкининиң айыыл
чок чоруун хандыраары-биле чар-
латтынган айның чорудуп турары
бо хемчээл эки түннелдерни эккээ-
ринге инспекторлар бүзүрелдиг.
Баштайгы хүннүн эртенги ийи ша-
гында маршруттуг 40 хире такси-
лерни хынаанының соонда, пасса-
жирлер аргыштырылганын чору-
дуп турар ийи чолаачының бирээ-
зи-ле орук шимчээшкининиң
чурумнарын хажыдып турары
илерээн.

Ол кандыг хажыдышкынна-
рыл дээрге: пассажирлер аргыш-
тырылганын чорудуп турар тран-
спорттун техниктиг үрелиишкин-
нери, чадаг кижилерниң орук
эртер чурумун хажыдып турары
база көрдүнүп доктааттынганын-
дан хөй пассажирлерни ап чорууру
хамааржыр. Маршруттук «Газель»
ийи автомашинаны маршруттан
үндүргөш, торгаал шөлүңге тур-
гускан.

Маршруттук транспорт чола-
чызының ажыл хүнү канчаар эге-
лээр уjurлугул? Бир дугаарында,

рейсче үнер мурнунда
кижи эмчи шинчилгези
албан. Пассажирлер арга
газынче үнген транспорт
даа үрелиишкиннер чо
ужурлуг. Ол бүгүнү орук
кининче үнүп болурунун
бижинге демдеглээн тур

А рейд чүнү көргүскен
санныг пассажирлер сөө
лур «Д» категория чок, э
чилгези эртпээн, орук ш
кининиң чурумун каржы
хажыдып турар чолаачыла
руттарда бар болган.

Ынчангаш пассажирлер
тырып турар сайгарлык
лаачы киж и бүрүз пас
лериниң кадыкшылынга
амы-тынынга айыыл чок
дээш харысалгазы оттуп
шаанда, рейдилер док
үргүлчүлээр.

Ая БЮР

ТР талазы-биле ИХЯ
ОШАЧКИ эргелелиниң
ганда килдизиниң
инспектору.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң
талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-
торнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия
— 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөрө-
дилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, кодээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга —
2-03-87, үлөтүр — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катал үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9030. Чагыг 29. Номерни парлалгаже дужааганы: график
езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.сч.т. № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация-
ларына хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Респуб-
ликасы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де эде буртук
Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редак-
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өскө-
н фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.